

Formation of language units of relationship to human professional activities

Zebiniso ERDANOVA¹

Samarkand State Institute of Foreign languages

ARTICLE INFO

Article history:

Received August 2021

Received in revised form

20 August 2021

Accepted 15 September 2021

Available online

11 October 2021

ABSTRACT

This scientific article devoted to the role of language units in modern linguistics, their linguistic features, and the scientific views of scholars who have conducted research in this area. The lexical-semantic layer of language units, representing professional names in the language, develops in the socio-economic, spiritual-cultural and other spheres of life of the people.

One of the important features of the words that included in the language dictionary is that they express their meaning in a separate semantic field. Describing the lexical meaning of concepts related to a person and his activities in the semantic field of a person.

2181-1415/© 2021 in Science LLC.

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Keywords:

anthropocentrism,
assimilation,
jargon,
terminology,
genetic inheritance of
language,
language layer,
phonetic,
spelling,
morphological and semantic
assimilation.

Инсоннинг касбий фаолияти билан боғлиқ тил бирикмаларининг шаклланиши

АННОТАЦИЯ

Ушбу илмий мақолада замонавий тилшунослиқда инсон фаолиятини ифодаловчи тил бирликларининг ўрни, уларнинг лингвистик хусусиятлари ва бу йўналишда тадқиқотлар олиб борган олимларнинг илмий қарашлари мухокама қилинади. Тилдаги касб-хунар номларини ифодаловчи тил бирликларининг лексик – семантик қатлами ҳалқнинг ижтимоий – иқтисодий, маънавий – маъданий ва бошқа ҳаёт жабҳаларида ривож топиб, асрлар давомида тил бирлик-

Калит сўзлар:
антропоцентризм,
ўзлашма,
жаргон,
терминология,
генетик тил мерос,
тил қатлами,
фонетик,
орфографик,
морфологик ва семантик
ассимиляциялар.

¹ Lecturer, Department of English lexicology and Stylistics, Samarkand State Institute of Foreign languages, Tashkent, Uzbekistan.

E-mail: prestonzebo1987@mail.ru.

лари янгиланиб, эскириб, шаклий ва луғавий жиҳатдан шаклланиб тараққий этиб боради.

Тил луғатига кириб келган сўзларнинг муҳум хусусиятларидан бири, улар ўзида маънони алоҳида семантик майдонда ифодалайди. Инсон ва унинг фаолияти билан боғлиқ тушунчаларнинг луғавий маъносини шахс семантик микромайдонида тасвирлайди.

Формирование языковых единиц, связанных профессиональной деятельностью человека

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:
антропоцентризм,
ассимиляция,
жаргон,
терминология,
генетическая
наследственность языка,
языковой слой,
фонетическая,
орфографическая,
морфологическая и
семантическая
ассимиляции.

В научной статье обсуждается роль языковых единиц, представляющих человеческую деятельность в современной лингвистике, их лингвистические особенности и научные взгляды ученых, проводивших исследования в этой области. Лексико-семантический слой языковых единиц, представляющих профессиональные имена в языке, развивается в социально-экономической, духовно-культурной и других сферах жизни народа.

Одна из важных особенностей слов, вошедших в языковой словарь, заключается в том, что они выражают свое значение в отдельном семантическом поле. Описывает лексическое значение понятий, относящихся к человеку и его деятельности в семантическом микрополе человека.

КИРИШ

Инсон хаёти давомида иш фаолияти билан доимий равища шуғулланиб келади. Иш фаолиятларининг тез ўзгарувчанлиги инсонларни доимий касб турлари билан шуғулланишига тўсқинлик қилади. Асрлар давомида инсоният турли касб – ҳунар турлари билан шуғулланиб келишди.

ХХ–XXI асрда фанга кириб келган бу тушунча инсон онги ва ақлий фаолияти соҳаси биосферага таъсири ва унинг эволюцияси билан боғлиқлигини ифодалайди.

Илмий инқилоб парадигма ўзариши ҳар қандай назария, атама ва бошқа тушунчалар билан эмас, балки парадигма ичидаги маъно ва тарихий шаклланган қарашлар тизими орқали содир бўлади.

Тилдаги касб – ҳунар номларини ифодаловчи тил бирликларининг лексик – семантик қатлами ҳалқнинг ижтимоий – иқтисодий, маънавий – маъданий ва бошқа ҳаёт жабҳаларида ривож топиб, асрлар давомида тил бирликлари янгиланиб, эскириб, шаклий ва луғавий жиҳатдан шаклланиб тараққий этиб боради.

АСОСИЙ ҚИСМ

Ўзбек тили луғатида мавжуд бўлган ва қўлланилаётган барча касб – ҳунарга оид тил бирлари тилнинг ўзиники, унинг тил бойлигидир, лекин бу тил бирликларнинг шаклланиши ва сайқалланиши айнан ўзбек тили заминига бориб тақалмайди. Ўзбек тилидаги тил бирликлар муайян мураккаб ривожланиш босқичларидан ўтган. Тарихга оидки, ўзбек тилининг ilk ривожланиш босқичида касб – ҳунар номларини туркий қабилалар тилларидан ва баъзи қадимий ҳалқлар

тилларидан ўзлаштирган бўлса, кейинчалик форс – тожик, араб тиллари ва бошқа тиллардан қабул қилган. Демак, ўзбек тилидаги мавжуд бўлган касб – ҳунар номлари узоқ ривожланиш тарихига эгадир.

Ҳар бир тил қатламидаги касб – ҳунарга оид сўзларнинг тарихий-этимологик келиб чиқиши икки босқичда шаклланади:

1. Муаян тил қатламига мансуб касб-ҳунар номлари;
2. Бошқа тил қатламида ривожланган касб-ҳунар номлари.

Тилдаги касб-ҳунарга оид сўзлар тарихий-этимологик таҳлил қилишда, аввало, уларнинг тарихан, генетик жиҳатдан тилнинг ўзиники бўлган касб-ҳунар номларини аниқлаб олинади.

Тилшунос олим Н.Б. Мечковская таъкидлаганидек, тил генезиси ва унинг бошқа тил тизимлари билан боғлиқлари қарама – қарши кучлардир; генетик мерос – тилнинг ички структур аниқлигидир; лисоний мулоқот ташқи омил бўлиб, айнан у тилларни кўпроқ ўзгартиради. Тилшунос Мечковская кўпроқ сиёсий, ҳарбий, тижорат, иқтисодий ва маданий алоқалар тилнинг луғат бойлигида турли касб – ҳунарга оид тил бирликларининг кириб келиши ва ушбу ўзлашма сўзлар ҳисобига тил луғати бойитилишига урғу беради.

Тил луғатида пайдо бўлаётган ўзлашма сўзлар шаклланиш жараёнини асосан, янги тушунчаларнинг ёки шу вақтгача номаълум бўлган тушунчаларнинг тилга кириб келаётгани билан боғлаш мумкин. Демак, “Ўзлашма” атамасинин тилшуносликдаги номинатив функциясини хорижий ва юртимиздаги тилшунос олимларнинг фикрларини таҳлил қиссак мақсадга мувофиқдир. Энг аввало, “Ўзлашма” атамасини лингвистик энциклопедик луғатда берилган таърифига эътибор қаратсак: “Ўзлашма – бу лисоний алоқалар натижасида бир тилдан бошқа тилга ўтган ўзга тил элементи (сўз, морфема, синтактик конструкция ва ҳ.з.) ҳамда бир тил элементларининг бошқасига ўтиш жараёнидир”.

Ўзлашмага Л.П. Крисин шундай таъриф берган: “Ҳар хил тил элементларининг бир тилдан бошқа тилга ўтиш жараёнидир”. Демак, бошқа бир тилдан кириб келган тил бирликлари икки хил маънода шаклланади: а) бир тил кириб келган тил бирликлари; б) тил бирларининг муайян бир тилдан бошқа тилга ўтиш жараёни; ушбу шаклларда тил бирликлари тилларда қўчиб ва ўзлаштирилиб юрилади.

Тил луғатига кириб келган сўзларнинг муҳум хусусиятларидан бири, улар ўзидағи маънени алоҳида семантик майдонда ифодалайди. Инсон ва унинг фаолияти билан боғлиқ тушунчаларнинг луғавий маъносини шахс семантик микромайдонида тасвирлайди.

Касбхунар номлари яъни инсоннинг иш фаолияти билан боғлиқ бўлган тил бирликлари семантик микромайдонининг катта гуруҳини ташкил қиласди. Тилшунос Азим Ҳожиев таъриф берганидек, “Бу қонуний ҳол. Чунки инсон (одам), бошқа жонли зотлардан фарқли ҳолда, фикрлаш, сўзлаш, меҳнат қилиш қобилиятига эга. Умумлаштириб (садда қилиб) айтганда, инсон – ақлий ва жисмоний меҳнат қилувчи зот. Шахс отларининг асосий қисми инсонни ана шу белгиларига кўра, уни иш-фаолияти билан боғлиқ ҳолда атайди”.

Хозирги кунгача кўпгина тилшунослар касб – ҳунарга доир бўлган сўзларнинг келиб чиқиши, шаклланиши ва ривожланиши борасида тадқиқотлар олиб боришли. Жумладан, немис тилига доир бўлган касб – ҳунар номларини Е.Ю.Новиков ўрганди,

М.Е. Федотов немис тили аёллар касб – корига оид бўлган номларнинг семантик хусусиятларини ва ривожланиш босқичларини тахлил қилди.

А.В. Душкина немис ва инглиз тилларига мансум ҳозирги касб – хунар сўзларини услубий, қиёсий ҳамда ижтимоий мақоми устидан изланиш олиб борди. Рус ва украин тилларидағи касб – хунар тил бирликларини Л.И. Васильева, рус тилидаги касб – хунар номларининг гендерологик хусусиятларини А.В. Крилина ўрганди ва ёритиб берди.

Инсон фаолиятини ифодаловчи касб – хунар номлари тил лексик системасининг микросистемасини ташкил этади. Шахс фаолиятини ифодаловчи тил бирликлари, шахснинг феъл-атворини семантик майдонда ифодалайди. Ш. Искандарова таъкидлагандек, касб-хунар номлари семантик майдонда инсоннинг ички белгиларига хос бўлган жисмоний ва физиологик хусусиятлар, хис-туйғуларини ифодаловчи тил бирликлар, дид-фаросат, урф-одат, машғулот, атроф-муҳитга муносабат ва шу каби қатор белгилар кенг таснифлайди. Тилга кириб келган ўзлашма сўзлар оғзаки ва ёзма шаклда тилда ифодаланади. Ўзлашма тил бирликларининг кўлланилиш даври, уларнинг кўлланилиш соҳаси, нутқда асосий вазифани бажариши, ҳамда ассимилятция даражаси инобатга олинади. Ўзлашма сўзлар тилда тўрт даражали ассимилятциядан ўтишади: фонетик, орфографик, морфологик ва семантик ассимилятциялардир. Ҳар қандай ўзлашма тил бирликлари тўрт босқичли ассимиляциядан ўтса, тўлиқ ўтган, агар бир босқичидан ўта олмаса ҳам қисман ассимиляциядан ўтган ва булар варваризмлар ҳисобланади.

Маълум бир касб – хунар вакиллари қўллайдиган ва тушунадиган сўзлар маҳсус луғат сифатида қаралади. Бундай луғатлар, аввало атамалар яъни илмий, техник, харбий ва барча касб – хунарга доир тушунчалар киради.

Луғат таркибидаги тил бирликларга бундай атамалардан ташқари професионализмлар киради. Атамаларнинг профессионализмлардан фарқи, атамалар маълум бир соҳага оид бўлиб ва улар расмий мулоқотда фойдаланилади. Касб – хунарга оид сўзлар муаян соҳа вакиллари орасида оғзаки нутқда ифодаланилади ва улар концепциянинг илмий таърифиға эга бўлишмайди. Тил бирликларини фразеологик, терминологик, маҳсус соҳа професионализмлар таркибиға эътибор бериб луғатлар яратиш лозимдир.

Тадқиқотчи N. Dittmar инсон фаолиятига хос бўлган жаргонларнинг лексик таркибиға эътибор қаратиб, касб – хунар атамашунослигига балиқчилар, дурадгорлар, чорвадорлар, овчилар каби маълум бир соҳа вакиллари ўзига хос термин ва фразеологик бирликлардан фойдаланишини таъкидлайди. Масалан: спорт соҳасига оид “Фам-чемпиони”, “Охиридан биринчи” ибораларини мусобақадаги муваққиятсиз иштирокчига, от пойгаси ёки югуриш мусобақасида “Also ran” сўз бирикмалари билан ифодаланади. Ёки “*Be (right) down (up) one's alley*” жарг. – кимнингдир имконияти, кимнингдир бўлиши [илк амер.бейсбол жарг.]; *batting average.. amer* – ўз ютуқлари, эришган ютуқлар (баъзан); *be (down) on one's back (lie on one's back)* – икки ўртада қолиш, ёрдамга муҳтоҷ қолиш (*be flat ёки thrown on one's back*) [спортда.]; ёки *shoot the ball into one's own goal* – ўзига зарар етказиш (яъни спорт. тўпни ўз дарвозасига уриш) каби иборалар ишлатилади.

Касб – хунарга оид атамалар ва жаргонларнинг ўзига хос хусусиятларини тахлил қилиб ўрганиш мухим ахамиятга эгадир. Улар ўртасидаги фарқлар учун номинация обьекти асосий мезон бўлиб, атамалар воқейликни ифодаласа, жаргон-

лар воқейликнинг ички ва семантик номланишини ифодалайди. Демак жаргонлар атамаларга фарқли ўлароқ, воқейликни кенг доирада талқин этади.

ҲУЛОСА

Илмий тадқикотларда касб – хунарга оид тил бирликларнинг ифода режасини, ҳамда контексдаги ўрнини ҳисобга олиш зарур. Чунки бир тарафдан, муайян тил соҳасининг моддий ресурслари аниқланса, бошқа тарафдан тилнинг адабий ва норматив, грамматик ва семантик яъни тил бирликлари қайси соҳа элементларини ифодалашда иштирок этиши (расмий ва норасмий нутқда, жаргон ва бошқалар) таҳлил қилинади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Анисимова А.Г., Шетле Т.В. Роль терминологии при обучении языку для специальных целей // Филологические науки. – М., 2010. – № 3. – С. 83–89.
2. Абдиев 2004; Палуанова 2016; Ахмедов 2016; Сайдкодирова 2018 ва бошқалар.
3. Васильева Л.И. Суффиксальное словообразование наименований лиц по профессии в русском и украинском языках: Дис. ... канд. филол. наук. – М., 1971. – С. 231.
4. Душкин А.В. Сопоставительный анализ стилистически маркированных наименований лиц по профессии в современном немецком и английском языках: Дис. ... канд. филол. наук. – М., 1978.
5. Dittmar N. Sociolinguistics: a Critical Survey of Theory and Applications. – London: Edward Arnold, 2009. – P. 336.
6. Крысин Л.П. Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни // РЯШ, 1994. – № 6. – С. 56–63.
7. Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты. – М.: Изд-во «Институт социологии РАН», 1999. – 180 с; Кирилина А.В. Гендерные аспекты языка и коммуникации: Дис. ... доктора филол. наук. – М., 2000. – С. 50.
8. Клименко Е.О. Менеджер – он или она? // Сборник тезисов Третьей международной конференции «Гендер: язык, культура, коммуникация». – М., 2003. – С. 57.
9. Лингвистический энциклопедический словарь. 2 издание, дополненное. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – С. 707.
10. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика. – М.: Аспект-Пресс, 2000. – С. 169, 206.
11. Новикова Е.Ю. Структура, семантика и тенденции развития наименований лиц по профессии в современном немецком языке: Диссер. ... кандидат филолол.наук. – Москва, 2006.
12. Федотова М.Е. Наименования лиц женского пола по профессии в современном немецком языке: Диссер. ... кандидат филолол. науки. – Москва, 1999.
13. Ҳожиев А. Ўзбек тили сўз ясалиш тизими. – Тошкент: Ўқитувчи, 2007. – Б. 62.